

Werkblad visualisaties

Hoe bedienen je de behoefte van de omgeving

Voor gemeenten, provincies en RES-regio's

Inhoudsopgave

<i>Inleiding</i>	2
<i>Overzicht van visualisaties</i>	2
Themakaarten	2
Vlekkenkaarten	3
Zoekgebiedenkaarten	4
2D beelden	5
3D beelden	6
<i>Overzicht van fasen</i>	7
1. Verkenning naar zoekgebieden (beleidsfase)	7
2. Van zoekgebieden naar concrete locaties (planfase)	8
3. Vergunningverlening en uitvoering (uitvoering)	10
<i>Praktische stappen en omgaan met weerstand</i>	13
Stap 1: bepaal in welke fase van het proces je bent	13
Stap 2: bepaal het doel van de visualisatie	13
Stap 3: selecteer de juiste visualisatiemethode en organiseer eventuele ondersteuning	13
Stap 4: Omgaan met weerstand	13
<i>Contact met ervaringsdeskundigen uit de regio's</i>	14
<i>Provincies met licenties bij visualisatietools</i>	14
<i>Overig ondersteunend materiaal</i>	15

Inleiding

Alle regio's zijn momenteel bezig met het bepalen van zoekgebieden, locaties en concrete projecten, en vaak ook nog eens parallel aan elkaar. Inwoners en andere betrokkenen willen weten welke impact de plannen en projecten hebben op hun omgeving. Hoe bedien je deze roep om meer duidelijkheid, terwijl je hier als gemeente of regio nog niet altijd aan toe bent? En op welke manier kun je zelf het beste visualisaties inzetten in het proces? In dit werkblad proberen we antwoord te geven op deze vragen. Want, mits op de juiste manier ingezet, kunnen visualisaties in alle fasen de communicatie en het gesprek met inwoners en andere betrokkenen ondersteunen.

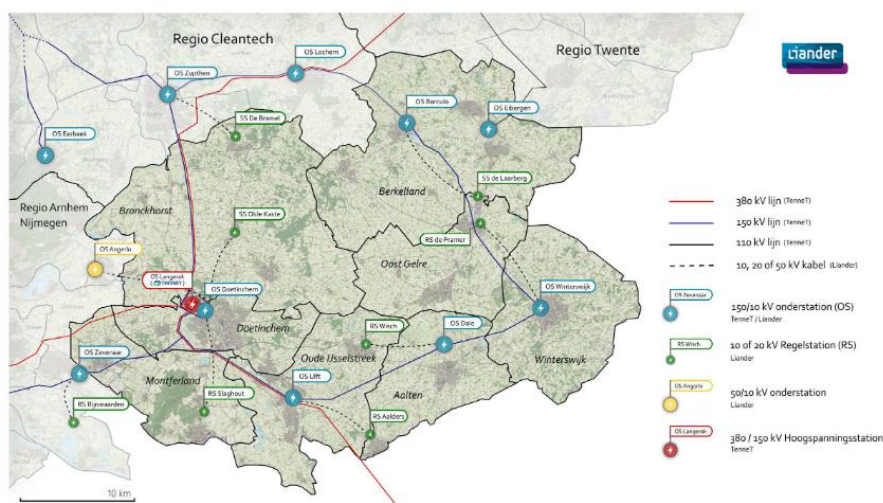
Dit werkblad is opgedeeld in een aantal onderdelen. We beschrijven allereerst de verschillende soorten visualisaties die er zijn. Daarna gaan we dieper in op de drie fases die je als regio vaak doorloopt in het proces om tot een concrete locatie of project te komen. Per fase beschrijven we de voor- en nadelen van het gebruik van een type visualisatie. En we delen lessen en ervaringen uit verschillende regio's. Tot slot omschrijven we een aantal praktische stappen die je als regio sowieso wilt doorlopen op het moment dat je zelf aan de slag gaat met het maken van visualisaties. En gaan we in op de vraag hoe je communicatief omgaat met weerstand die ontstaat naar aanleiding van visualisaties.

Overzicht van visualisaties

We onderscheiden grofweg 5 soorten visualisatie: themakaarten, vlekkenkaarten, zoekgebiedenkaarten, 2D beelden en 3D beelden. Onderstaande wordt per 2e visualisatie een korte omschrijving en een voorbeeld gegeven.

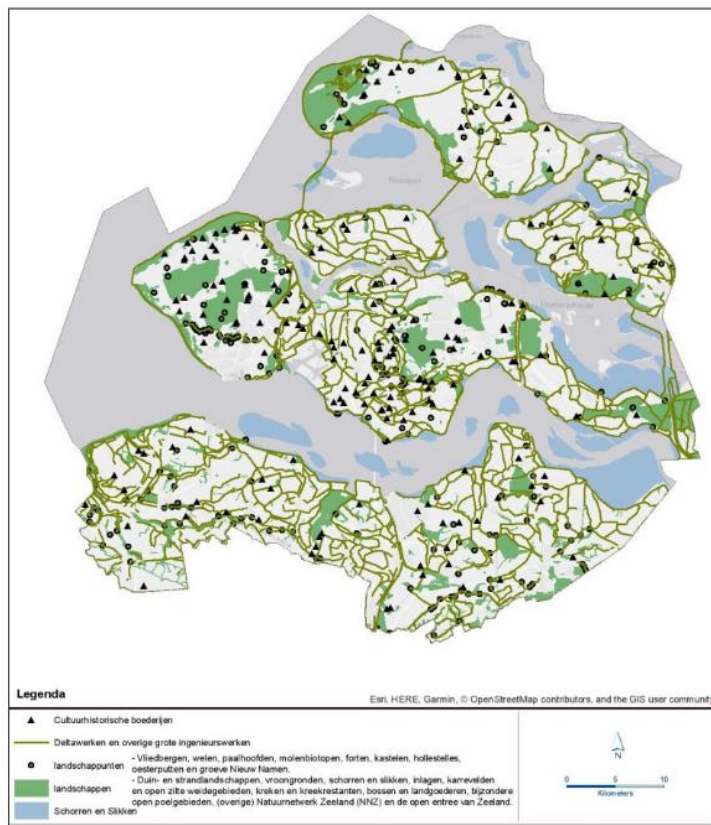
Themakaarten

Dit zijn landkaarten of luchtfoto's waarop bepaalde thema's staan aangeduid. Denk aan kaarten met verschillende landschapstypen, bodemdaling-kaarten, maar ook kaarten waarop bestaande opwek staat weergegeven.

Figuur 6: Het elektriciteitsnet in de Achterhoek

Voorbeeld: themakaart Achterhoek

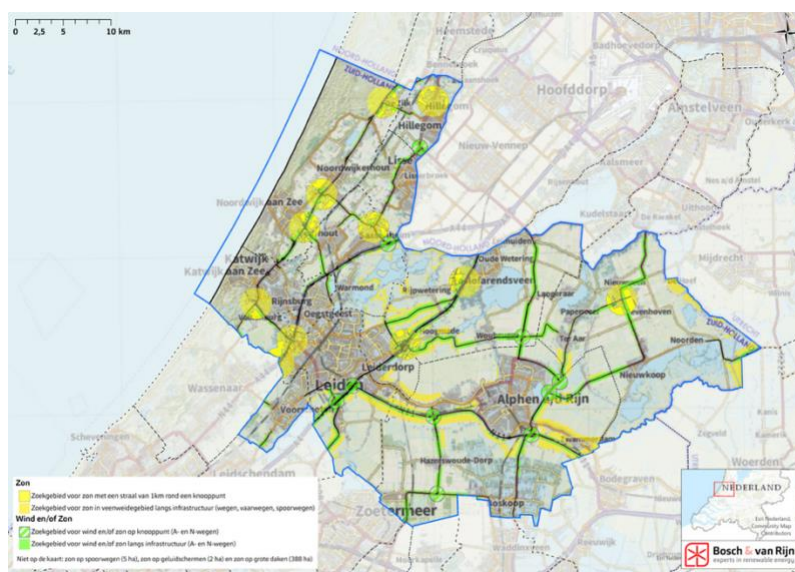

Kaart 10: Kenmerkende kwaliteiten en waarden Zeeland.

Voorbeeld: themakaart Zeeland

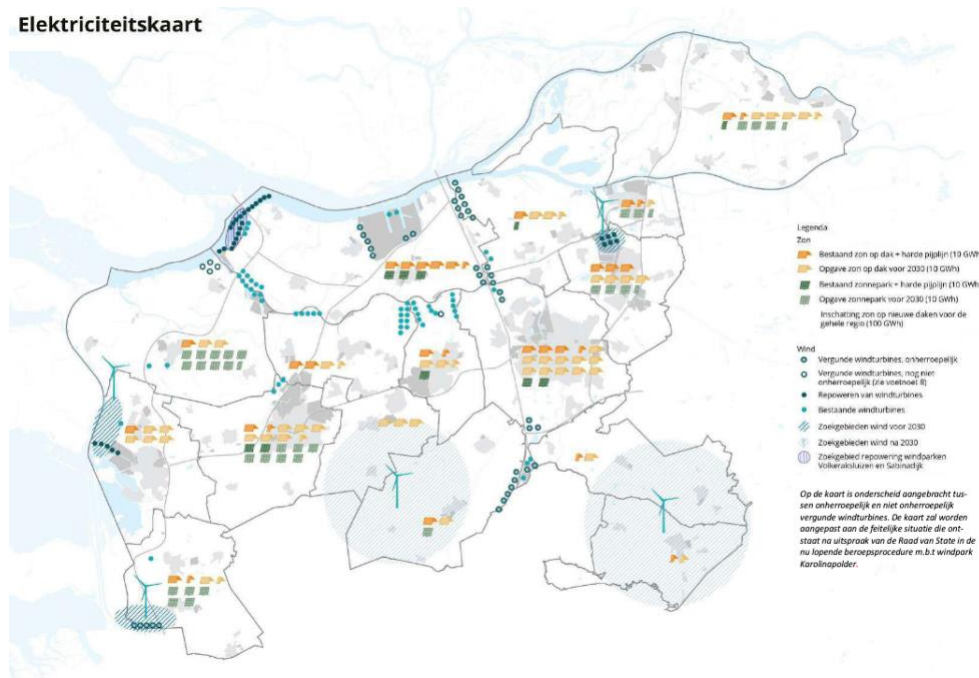
Vlekkenkaarten

Dit zijn landkaarten of luchtfoto's waarop met globale vormen zoals cirkels potentiële gebieden zijn aangegeven voor het opwekken van zonne- en windenergie. De vlekkenkaarten worden gekenmerkt door een nog abstracte weergave van plannen. Het gaat om een indicatie van mogelijke ideeën bij deze kaarten. Vlekkenkaarten worden ook vaak kansenskaarten genoemd.

Voorbeeld: vlekkenkaart Holland Rijnland

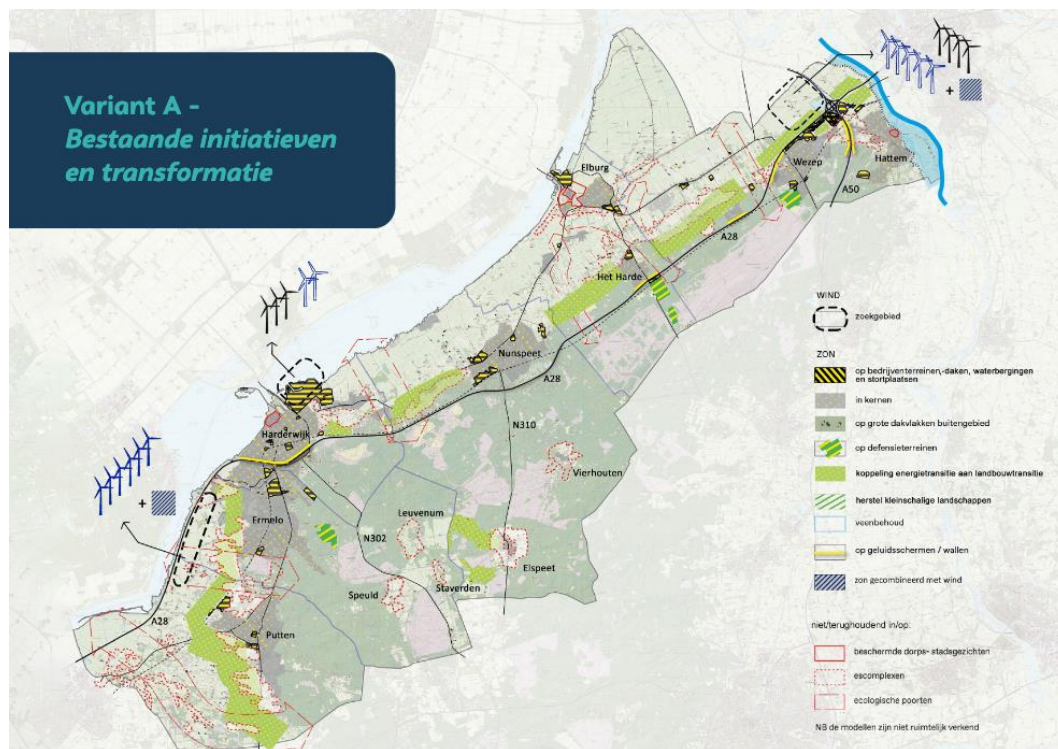
Elektriciteitskaart

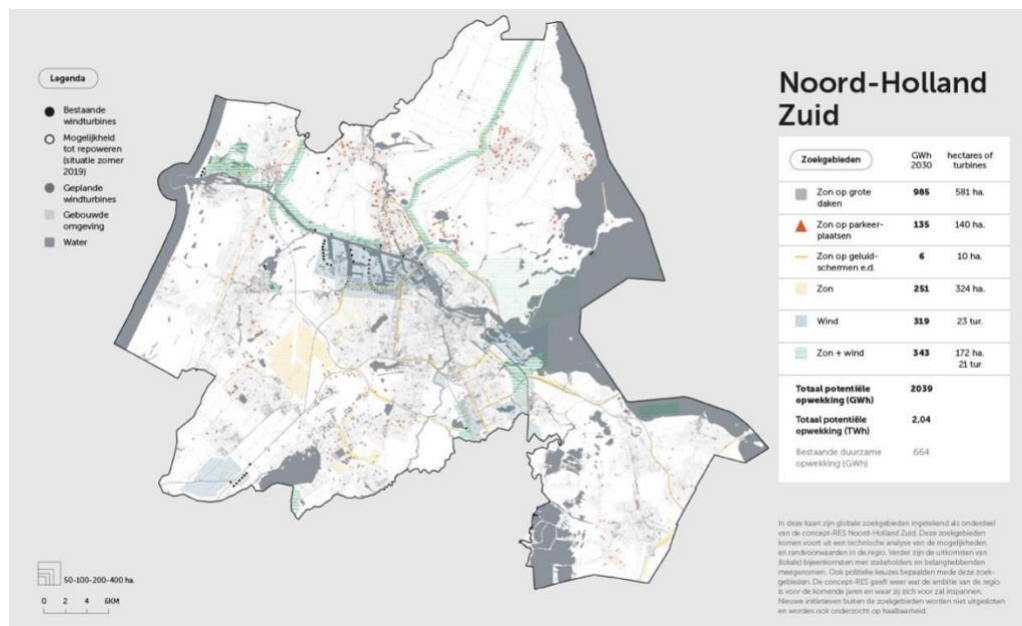
Voorbeeld: vlekkenkaart West-Brabant

Zoekgebiedenkaarten

Zoekgebiedenkaarten zijn een slag concreter. Er staan bijvoorbeeld al concrete zoekgebieden, locaties of markeringen voor windturbines en zonnepanelen op aangeduid. Deze kaarten worden dus ook vaak in een later stadium in het proces ingezet.

Voorbeeld: zoekgebiedenkaart Noord-Veluwe

Voorbeeld: zoekgebiedenkaart Noord-Holland Zuid

2D beelden

Dit zijn foto's of illustraties waarin wordt weergegeven hoe windmolens en zonnepanelen eruit zien in de omgeving. Ze zijn bedoeld om inwoners een beeld te geven van de manier waarop het opwekken van duurzame energie een plek zal krijgen in de leefomgeving.

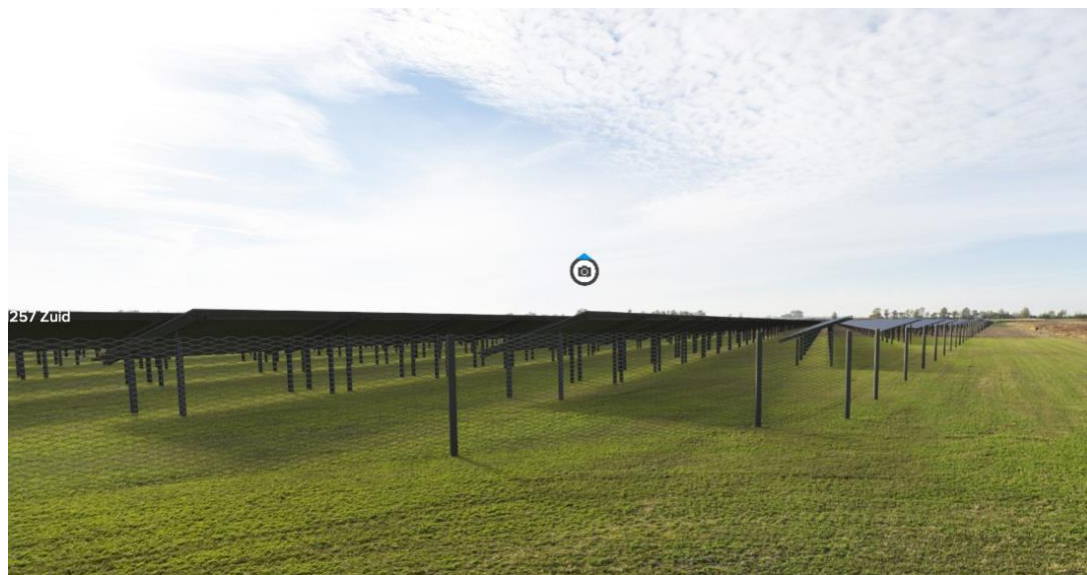
Voorbeeld: 2D beeld Noordoost Brabant

Voorbeeld: RES in beeld Harmelen

3D beelden

Naast 2D bestaan er ook 3D beelden. Dit zijn landschappen waarin je op een virtuele manier wordt meegenomen naar bijvoorbeeld een windmolen of zonnenveld. Vaak zijn de beelden zo gemaakt dat je als kijker zelf in kunt 'rondlopen' op de locatie, doormiddel van je muis of met een VR-bril. Daarnaast zijn er 360° foto's waarin je vanuit één punt 360° om je heen kunt kijken door te slepen met je muis.

Voorbeeld: 3D beeld zonnepark Nieuw Vossemeer. Bekijk [3D beeld](#).

Overzicht van fasen

We onderscheiden in de RES [drie fasen](#) om te komen tot locaties voor duurzame opwek. Hieronder geven we een korte omschrijving van de fase, we omschrijven de voor- en nadelen van het gebruik per type visualisatie en we delen lessen en ervaringen uit verschillende regio's.

1. Verkenning naar zoekgebieden (beleidsfase)
2. Van zoekgebieden naar concrete locaties (planfase)
3. Vergunningverlening en uitvoering (uitvoering)

1. Verkenning naar zoekgebieden (beleidsfase)

Op zoek gaan naar zoekgebieden gebeurt over het algemeen in de beleidsfase. Met elkaar zijn we in Nederlands op zoek naar plekken om nog minimaal 8 TWh duurzame elektriciteit op te wekken, naast de al bestaande 10 TWh en de 17 TWh die in de pijplijn zit, zodat we samen onze ambitie van van 35 TWh halen.

De fase *Verkenning naar zoekgebieden* heeft een aantal kenmerken:

- Bij het bepalen van zoekgebieden wordt door regio's vaak een afweging gemaakt tussen technische haalbaarheid, landschappelijke inpasbaarheid, bescherming van natuur en maatschappelijk draagvlak.
- Zoekgebieden hebben nog niet de concreetheid van een specifieke locatie. Vaak is er dus ook nog niet besloten op welke locatie exacte een windmolen of zonneveld zal komen. Hiervoor is – in de volgende fase – vaak nog vervolgonderzoek naar bijvoorbeeld milieueffecten of veiligheidsaspecten nodig.
- Het verkennen van zoekgebieden gebeurde in de concept-RES en vindt plaats in de RES 1.0, maar is na RES 1.0 niet afgerond. In een RES 2.0, maar ook daarna kunnen nieuwe zoekgebieden onderzocht en gevonden worden.

Voor- en nadelen per type visualisatie

Soorten visualisaties	Voor- en nadelen bij het gebruiken in de fase 'verkenning naar zoekgebieden'
Themakaart	Voordeel: zeer nuttig, geeft de huidige stand van zaken weer. Het ondersteunt de discussie welke relevante variabelen moeten worden meegenomen Nadeel/risico: geen
Vlekkenkaart	Voordeel: geeft weinig concrete informatie, dus er is minder kans op onrust Nadeel/risico: biedt minder informatie om een gesprek met relevante doelgroepen over aan te gaan, waardoor je mogelijk niet de juiste informatie krijgt van de gesprekken
Zoekgebiedenkaart	Voordeel: kan een goede basis zijn om het gesprek met inwoners op te voeren. Omdat er al veel informatie op de kaart ontsloten wordt, kun je in een vroeg stadium al veel feedback ophalen van betrokkenen Nadeel/risico: het kan in deze fase van het proces de schijn wekken dat plannen al vaststaan en tot weerstand leiden. Hele nauwkeurig getekende zoekgebieden,

	kunnen de indruk wekken dat inwoners weinig meer te zeggen hebben en op veel weerstand stuiten
2D-beelden	Voordeel: een beeld zegt meer dan 1000 woorden. Betrokkenen krijgen een realistisch beeld van hoe het opwekken van energie een plek zal krijgen in het landschap Nadeel/risico: plannen zijn nog niet concreet. De kans dat doelgroepen denken dat het om definitieve plannen gaat, is een groot risico. Bij het gebruik van deze visualisaties is uitleg en context dus cruciaal
3D-beelden	Voordeel: Net als bij 2D. Betrokkenen krijgen een zeer realistisch beeld van hoe het opwekken van energie een plek zal krijgen in het landschap Nadeel/risico: plannen zijn nog niet concreet. De kans dat doelgroepen denken dat het om definitieve plannen gaat, is een risico. Bij het gebruik van deze visualisaties is uitleg en context dus cruciaal

Geleerde lessen

De ervaringen en lessen verschillen per regio. In een aantal regio's, waaronder Noord-Veluwe, zijn in de fase in aanloop naar de concept-RES naast themakaarten en vlekkenkaarten meteen 2D- beelden gemaakt. Die zijn gedeeld met alle (ongeveer 150) betrokken organisaties. Er werd meermaals duidelijk bij verteld dat de beelden puur **indicatief** waren. Het hielp goed bij de beeldvorming en het heeft geen onrust opgeleverd omdat de status van de beelden duidelijk was. In Scherpenzeel echter leidde het delen van een vlekkenkaart direct tot de oprichting van drie actiegroepen. Voorbeelden uit regio's geven dus niet altijd een eenduidig beeld

Een aantal uitgangspunten:

- **Context is key:** dat ervaringen met het maken van visualisaties anders zijn, is niet gek. Iedere regio, gemeente, of kern heeft te maken met een **andere samenleving** en daarmee andere levende sentimenten. Het is daarom cruciaal om goed begrip te hebben van de context van je eigen omgeving en het soort inwoners dat in jouw omgeving leeft. Hoe kijken mijn inwoners aan tegen duurzaamheid? Hoe kijken inwoners hier in het algemeen aan tegen de overheid? Als je weet **welk soort doelgroepen** er in jouw regio, of gemeente leven, kun je qua communicatie beter aansluiten bij de leefwereld van de ontvanger.
- **Hoe eerder hoe beter:** over het algemeen is het **wenselijk** om als overheid zo vroeg mogelijk naar buiten te treden met visualisaties. Zowel kaarten, als **2D- of 3D-beelden**. Op deze manier kun je sturen in de informatie die inwoners te zien krijgen en ervoor zorgen dat betrokkenen op basis van eerlijke informatie een mening vormen over de RES. Tip: zijn de zoeklocaties nog niet bekend is het risicovol om 3D-beelden te laten zien op mogelijke locaties? Laat dan bijvoorbeeld hele algemene 2D, of 3D-beelden zien die niet te linken zijn aan een specifieke locatie, maar wel een goed beeld geven van hoe een windmolen of zonneveld eruit ziet.

2. Van zoekgebieden naar concrete locaties (planfase)

Als zoekgebieden zijn vastgesteld, verschuift de zoektocht naar het bepalen van concrete locaties binnen de zoekgebieden. Ook kan het zijn dat eerder vergunde projecten uit de pijplijn verder worden uitgewerkt. Deze fase

wordt vaak de planfase genoemd. Communicatie en participatie richt zich in dit stadium vaak ook veel gericht op een bepaalde groep omwonenden. Gemeentes voeren in deze fase veelal de regie. Bij de realisatie van windmolens is een initiatiefnemer (of een overheid als het initiatief hier vandaan komt) vaak verplicht om een Milieueffectenrapportage (MER) op te leveren. In een MER wordt onderzoek gedaan naar de effecten zoals slagschaduw, geluid en effect op ecologie. Op basis van deze milieuonderzoeken kan de specifieke locatie van de windmolens nog worden aangepast. Bij de realisatie van een zonnepark is het opstellen van een MER niet verplicht. De planfase heeft een aantal kenmerken:

- Communicatie en participatie richt zich vaak meer op een groep binnen een bepaald zoekgebied dan op de hele regio, of gemeente
- Gemeenten spelen in deze fase vaak een belangrijke rol
- Initiatiefnemers betreden het speelveld en kunnen zich gaan oriënteren op gewenste locaties
- Milieueffecten van potentiële zoeklocaties worden onderzocht

Voor- en nadelen per type visualisatie

Soorten visualisaties	Verkenning naar zoekgebieden
Themakaart	Voordeel: zeer nuttig, geeft de huidige stand van zaken weer. Het ondersteunt de discussie welke relevante variabelen moeten worden meegenomen Nadeel/risico: geen
Vlekkenkaart	Voordeel: geeft weinig concrete informatie, dus levert ook weinig onrust op rondom bepaalde mogelijke zoekgebieden etc. Er blijft daarnaast nog ruimte om op ambtelijk of bestuurlijk niveau lichtelijk te schuiven. Nadeel/risico: relevante doelgroepen kunnen in deze fase ook meer concreetheid willen. Abstracte kaarten kunnen tot kritiek leiden, omdat inwoners het gevoel hebben dat er in deze fase van het proces meer duidelijkheid gegeven moet worden. Ook kunnen andere partijen aan de haal gaan met het maken van eigen 'concretere' kaarten.
Zoekgebiedenkaart	Voordeel: in deze fase is het goed om in gesprek te gaan met een iets gedetailleerdere kaart. Hierdoor krijg je nuttigere informatie terug en zien inwoners een voortgang in het proces. Nadeel/risico: als plannen nog niet helemaal vaststaan en er kans is op (bestuurlijke) weerstand, kan een gedetailleerde kaart ook in deze fase tot veel weerstand leiden. Goede communicatie over de status van de kaarten is van essentieel belang om misverstanden rondom de kaarten te voorkomen.
2D-beelden	Voordeel: zodra plannen duidelijker worden, kan het goed zijn om doelgroepen visueel mee te nemen in wat hen te wachten staat. Nadeel/risico: ook in deze fase is het belangrijk om goed te communiceren in welke fase van het proces je zit. Is het nog steeds een verkenning? Wees hier dan

	duidelijk over. De kans blijft ook hier groot dat inwoners denken dat het om definitieve plannen gaat.
3D-beelden	Extra voordeel ten opzicht van de 2D visualisatie: Een extra voordeel: 3D-visualisaties geven een nog realistischer beeld dan 2D-beelden. Nadeel/risico: zelfde nadeel als 2D visualisaties

Geleerde lessen

Zoals iedere fase in dit proces, kent ook deze fase uitdagingen. De omgeving kan bijvoorbeeld aan de haal gaan met de plannen die nog niet vastgesteld zijn. Op basis van een zoekgebiedenkaart, een bestemmingsplan, of de MER kunnen er visualisaties gemaakt worden die geen recht doen aan de werkelijkheid. Het is vaak lastig om hier als overheid het juiste plaatje tegenover zetten, omdat het juiste plaatje nog niet altijd bekend is.

Een aantal uitgangspunten:

- **Stapsgewijs verwachtingenmanagement:** om ervoor te zorgen dat betrokkenen – zorg ervoor dat je geen groepen vergeet! – aan de gedachte van de komst van windmolens of zonnevelden kunnen wennen, is het goed hen eerst te vertellen dat er iets gaat gebeuren en daarna pas wat er gaat gebeuren. Zeker als dat laatste nog niet helemaal duidelijk is, is het sterk aan te raden om wel al met de omgeving van een zoekgebied in gesprek te gaan.
- **Samen visualiseren:** in een ideale situatie zorg je ervoor dat betrokkenen uit een zoekgebied meedenken over verschillende scenario's van een MER of een bestemmingsplan. Als overheid kun je in beleid vastleggen op welke manier initiatiefnemers omwonenden mee moeten nemen in de planvorming. Door te eisen dat zoveel mogelijk omwonenden actief betrokken worden in de planfase, creëer je mede-eigenaarschap en voorkom je weerstand zodra plannen eenmaal vast staan.
- **Hoe eerder hoe beter:** net als bij de fase verkenning naar zoekgebieden geldt ook hier 'hoe eerder hoe beter'. Door als overheid zo vroeg mogelijk naar buiten te treden met visualisaties (zowel kaarten als **2D- of 3D-beelden**) kun je sturen in de informatie die inwoners te zien krijgen en ervoor zorgen dat betrokkenen op basis van eerlijke informatie een mening vormen over een energieproject. In deze fase moet je dat als overheid mogelijk al in samenspraak doen met een initiatiefnemer.

3. Vergunningverlening en uitvoering (uitvoering)

In deze fase krijgt de initiatiefnemer een steeds grotere rol. Als overheid is het echter belangrijk om de coördinerende rol niet helemaal kwijt te raken en betrokken te blijven bij het gehele proces. Zo kun je als overheid beleidsmatig vastleggen op welke manier initiatiefnemers moeten participeren met omwonenden. Het realiseren van windmolens of zonnevelden vraagt om verschillende activiteiten, zoals 'bouwen' en 'afwijken van het bestemmingsplan' en 'aanleggen'. Afhankelijk van het project kunnen hier ook andere activiteiten onder vallen zoals de aanleg van toegangswegen en het kappen van bomen. Voor al deze activiteiten moet een omgevingsvergunning worden aangevraagd waar het bevoegd gezag over beslist. Als alle vergunningen zijn verleend, begint de realisatiefase. De vergunningverlening en uitvoering kent een aantal kenmerken:

- De initiatiefnemer gaat een steeds grotere rol krijgen in het proces. Zij zullen ook verantwoordelijk zijn voor het aanvragen van vergunningen.
- Belangrijk om als overheid te sturen op de mate van communicatie en participatie van een initiatiefnemer richting omwonenden.

- Het proces gaat richting de uitvoering, plannen zijn gemaakt en onderzoeken gedaan. Vergunningen kunnen verleend worden en de bouw kan van start.

Voor- en nadelen per type visualisatie

Soorten visualisaties	Verkenning naar zoekgebieden
Themakaart	Voordeel: zeer nuttig, geeft de huidige stand van zaken weer. Het ondersteunt de discussie welke relevante variabelen moeten worden meegenomen Nadeel/risico: enkel een themakaart is in dit stadium niet voldoende.
Vlekkenkaart	Voordeel: geen Nadeel/ risico: op dit moment in het traject in een vlekkenkaart eigenlijk niet meer geschikt. Plannen zijn al concreet en betrokkenen hebben nu echt behoefte aan beeld bij de plannen. Door de kaart vaag te houden, creëer je meer onrust. De kans is groot dat iemand anders aan de slag gaat met eigen (mogelijk incorrecte) visualisaties.
Zoekgebiedenkaart	Voordeel: in deze fase is het goed om in gesprek te gaan met een iets gedetailleerdere kaart. Hierdoor krijg je nuttigere informatie terug en zien inwoners een voortgang in het proces. Nadeel/ risico: in deze fase van het proces is het eigenlijk niet meer geschikt om een zoekgebiedenkaart te hebben. In deze fase van het proces is waarschijnlijk meer behoefte aan duidelijke locaties, waarover geen twijfel meer kan bestaan bij uitvoerders, uitvoerend ambtenaren en aanbieders.
2D-beelden	Voordeel: in deze fase van het proces is het zelfs belangrijk om betrokkenen visueel mee te nemen in de plannen die er liggen. Op het moment dat je dit zelf niet doet, maar de plannen liggen er wel al, is de kans groot dan anderen hiermee aan de slag gaan. Nadeel/ risico: ook hier blijft goede communicatie belangrijk. Visualisaties kunnen ondersteunend werken, maar behoeven als goede uitleg.
3D-beelden	Extra voordeel ten opzicht van de 2D visualisatie: Een extra voordeel: 3D-visualisaties geven een nog realistischer beeld dan 2D-beelden. Voordeel: in deze fase van het proces is het zelfs belangrijk om betrokkenen visueel mee te nemen in de plannen die er liggen. Op het moment dat je dit zelf niet doet, maar de plannen liggen er wel al, is de kans groot dan anderen hiermee aan de slag gaan. Nadeel/risico: zelfde nadeel als 2D visualisaties

Geleerde lessen

In deze fase kan het een uitdaging zijn om als overheid grip te blijven houden op de zaak, op hoe inwoners betrokken worden door de initiatiefnemers en hoe informatie inwoners bereikt. Het is als overheid daarom goed om na te denken wat voor rol je wilt blijven spelen in de uitvoerfase en wat je van initiatiefnemers vraagt. Omdat locaties in deze fase al gekozen zijn, zullen betrokkenen een duidelijke behoefte hebben aan een visuele weergave van de plannen.

Een aantal uitgangspunten:

- **Transparantie:** in deze fase van het proces staan plannen eigenlijk al zo goed als vast. Het is daarom ook belangrijk om eerlijk te zijn over wat inwoners te wachten staat, wat de effecten zijn van de windmolens en/ of zonnevelden en het tijdspad waarin het project zal verschijnen.
- **Pro-activiteit:** De communicatie is deels de verantwoordelijkheid van de initiatiefnemer. Als overheid is het echter wenselijk en zelfs belangrijk om de rol als informatievoorzieners richting inwoners ook in deze fase te blijven vervullen.

Praktische stappen en omgaan met weerstand

Uit het voorgaande kunnen we een aantal stappen destilleren die je sowieso wilt nemen als je met visualisatie aan de slag gaat.

Stap 1: bepaal in welke fase van het proces je bent

Om te zorgen dat een visualisatie ondersteunend werkt bij je participatietraject en niet juist tegen je gaat werken, moet je bepalen in welke fase(n) van het proces je zit. Bij de drie verschillende fasen horen verschillende soorten communicatie en verwachtingenmanagement. NB: het kan goed zijn dat dat je in je gemeente of regio te op hetzelfde moment te maken hebt met zaken die zich in verschillende fasen bevinden. Je bent bijvoorbeeld zoekgebieden aan het bepalen terwijl voor een project dat al in de pijplijn zat het ontwerp van een concrete locatie plaatsvindt. Zorg dat je voor alle betrokkenen overzicht creëert. Wat vindt waar plaats en waarover precies wordt gepraat?

Stap 2: bepaal het doel van de visualisatie

Eenmaal bepaald in welke fase van het traject je bent, stel je vast waarvoor je de visualisatie wilt inzetten. Wil je samen met betrokkenen iets uitwerken of vaststellen? Wil je inwoners een visuele impressie geven van een project? Of wil je met inwoners praten over welke landschappelijke of technische voorwaarden zij het belangrijkste vinden in hun gemeente/regio? Gebruik je de visualisatie tijdens een bijeenkomst met inwoners, stakeholders of raadsleden? Wil je de visualisatie gebruiken in een beleidsdocument? Of komt de visualisatie op een website of in een nieuwsbrief? Essentiële vraag: wordt de visualisatie openbaar? Mogen mensen het delen? De manier van delen is van invloed op de communicatie rondom de visualisatie. Visualisaties kunnen een eigen leven gaan leiden, wees daarom volledig in je toelichting.

Stap 3: selecteer de juiste visualisatiemethode en organiseer eventuele ondersteuning

Kies de visualisatiemethode(n) die het beste past bij je doel en fase. Via de expertpool zijn er bedrijven beschikbaar die je kunnen ondersteunen bij het maken van verschillende soorten visualisaties, zoals themakaarten, zoekgebiedenkaarten of 3D-visualisaties. Een aantal provincies hebben bij leveranciers licenties afgenomen ten behoeve van gemeenten en regio's. Ga bij je provincie of RES-regio na of dat het geval is.

Stap 4: Omgaan met weerstand

Je hebt alles strak georganiseerd en duidelijk gecommuniceerd met alle stakeholders (of niet;) en toch ontstaat er weerstand. Hoe ga je daar mee om? Grijp de weerstand aan om tot een goede oplossing te komen voor alle betrokken partijen. Beter een goed conflict dan een slechte samenwerking. Organiseer bijvoorbeeld een bijeenkomst met verschillende belangengroepen waarbij je iedereen eerst naar elkaars standpunt laat luisteren en daarna met elkaar gaat zoeken naar 'common grounds'. Deze methode, dilemma-logica, biedt handvaten om de focus te verschuiven van tegenstellingen naar de gemeenschappelijke belangen. Meer informatie hierover kun je vinden op <https://www.communicatierijk.nl/vakkennis/dilemmalogica>. Wie ergens tegen is, is ook ergens voor. Ga het conflict dus niet uit de weg, maar pak het met beide handen aan om de losgekomen energie in goede banen te leiden.

Contact met ervaringsdeskundigen uit de regio's:

Wil je als regio sparren met collega's over hun ervaringen op het gebied van visualisaties? Onderstaande collega's hebben al ervaring en hebben aangegeven graag een keer hierover mee te denken met andere regio's:

- Marjolijn van Stuijvenberg, Regio Noord-Veluwe; mariolijn@mvscommunicatie.nl, 06-12950220.
Toelichting: Hebben 2D visualisaties in de periode naar de concept-RES gebruikt in enquêtes, in de concept-RES zelf en tijdens stakeholderbijeenkomst. Op dat moment was de RES nog niet erg bekend in de regio. Er is geen weerstand geweest rondom de visualisaties.
- Luc Bremen, Regio Noord- en Midden-Limburg; lap.bremen@prvlimburg.nl, 0611863343

Provincies met licenties bij visualisatietools

Een aantal provincies heeft een licentie lopen bij een visualisatietool, waardoor gemeenten makkelijker gebruik kunnen maken van een visualisatietool. Onderstaande een overzicht van de provincies die een licentie hebben lopen bij een tool en de contactgegevens bij de provincie.

Provincie	Soort licentie	Naam	Telefoonnummer/mail
Utrecht	Heeft een licentie bij 2 visualisatietools waar gemeenten gebruik van kunnen maken.	Wijnand Jonkers	06 344 99 785 wijnand.jonkers@provincie-utrecht.nl
Gelderland	Hebben een bureau gevraagd kaarten voor gemeenten te maken zodat zij zelf goedkoper uit zijn met het maken van visualisaties.	Petra Borsboom	06 52 80 18 09 p.borsboom@gelderland.nl
Overijssel	Kan gemeenten (financieel) ondersteunen bij het realiseren van visualisaties	Mark Oude Egbrink	0384997076 m.oudeegbrink@overijssel.nl

Overig ondersteunend materiaal

Naast de 5 soorten visualisaties waar we het in dit werkblad over hebben, voornamelijk gericht op de (plaatsing van) zonnenvelden en windmolens, bestaan er ook visuele middelen die je als gemeente of regio ondersteunen in gesprekken over de RES. Denk aan infographics en factsheets. Onderaan het werkblad vind je een aantal relevante infographics. Meer infographics over de RES vind je op de [website van het LCNK](#).